

ARVO SURVO

PIISPA HENRIKIN SURMAVIRSI

Pienoiseepos

vanhojen runotallenteiden ja
legendojen pohjalta

JUMINKEKO

ARVO SURVO

PIISPA HENRIKIN SURMAVIRSI

Pienoiseepos
vanhojen runotallenteiden ja legendojen pohjalta

JUMINKEKO

2025

Juminkeon julkaisuja nro 165

Toimittaja: Markku Nieminen

Taitto: Pirkko Mähönen

Teoksen liitteenä on Elias Lönnrotin Suomi-lehdessä vuonna 1856 julkaistu artikkeli ”Piispa Henrikin surmavirsi”, joka on lainattu Raija Majamaan toimittaman Elias Lönnrotin Valittujen teosten 5. osasta Muinaisrunoutta, ss. 478-483 (SKS, 1993).

Kansikuvassa on käytetty yksityiskohtia C. A. Ekmanin ja Albert Edelfeltin Piispa Henrikin surmaa kuvaavista maalauksista sekä kuvaa osasta Akaan kirkossa 1500-luvulta valmistetusta puuveistoksesta. Taustalla oleva käsikirjoitusteksti on peräisin Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kansanrunousarkiston vanhimmasta käsikirjoituksesta: Piispa Henrikin surmavirsi.

Kirjapaino: Libri Plureos GmbH, Hampuri, Saksa

ISBN: 978-952-7277-38-6

ISSN 2242-2447

Saatteeksi

Runolaulu on Suomen ja lähisukukansojen arvokkainta aineetonta kulttuuriperintöä. Sen pohjalta on syntynyt aarteita, joista kirkkaimpana helmenä on Kalevala. Sen kautta Suomi sai mytologisen muinaisuuden ja identiteettinsä, mikä puolestaan johti kansallisvaltioksi kehittymiseen.

Jopa pari tuhatta vuotta kansan parissa suullisena eläneellä runolaululla oli esihistoriallisena aikana eli ennen kirjoitus- ja lukutaidon leviämistä paljon suurempi tehtävä kuin nykyään. Se toimi oman aikansa mediana, kouluna, kirjastona, arkistona ja viihteenäkin. Arvoja, mutta myös käytännöllisiä asioita, siirrettiin vuosisatojen ajan sukupolvelta toiselle runolaulun ja muun suullisen perinteen kuten satujen, sananlaskujen ja vertausten kautta. Vähäisimmät tapahtumat saattavat vieläkin elää sutkauksina, joiden alkuperää ei enää tunneta, mutta yhteisöjä kuohuttaneet rajut muutosilmiöt tai suuret luonnonmullistukset ovat tulleet ikuistetuiksi eepisinä runolauluina, jotka ovat jääneet suullisena perinteenä elämään jopa sadoiksi vuosiksi, ennen kuin niitä on ryhdytty kirjoittamaan muistiin.

Esimerkkinä suullisena tietona kulkeneesta luonnonkatastrofista on Antti Keksin Tornionjoen suuresta tulvasta 1677 laatima runolaulu, jonka italialainen tutkimusmatkailija Giuseppe Acerbi sen kuultuaan

kirjoitutti itselleen ylös vuonna 1799 pohjoiseen tekemällään matkalla eli yli sata vuotta tapahtuneen jälkeen.

Vielä kauemmin muistiin kirjoittamista sai odottaa *Piispa Henrikin surmavirsi*. Se kertoo pakanallista Suomea kristinuskoon käännyttämään tulleesta piispasta, jonka Lalli surmaa Köyliönjärven jäälle. Tämä tapahtuma eli kansan keskuudessa runolauluna satoja vuosia. Rinnan suullisen perinteen kanssa on ollut katolinen ja latinaksi laadittu *Pyhän Henrikin Legenda*, joka on laadittu 1290-luvun alussa. Itse tapahtuma siinä on sijoitettu 1150-luvulle.

Onko kyseessä historiallinen tapahtuma vai onko tarina seipitettä, sitä on tutkittu satoja vuosia. Tutkijoina eivät ole olleet vain historia-tieteen edustajat, vaan heidän lisäksi asiaan eri näkökulmilta ovat paneutuneet kansanrunouden tutkijat, kielitieteilijät, arkeologit, uskontotieteilijät ja kansatieteilijät. Kun katolinen kirkko julistaa jonkun ihmisen pyhimykseksi, niin hänestä laaditaan legenda, jossa tuodaan esille ne ihmeet, joiden vuoksi pyhimykseksi korottaminen on ollut mahdollista. Tällainen legenda siis Henrikistä tehtiin 1290-luvulla, jolloin väitetystä surmasta oli reilusti yli sata vuotta. Se eroaa jonkin verran suullisena eläneestä runolaulumuotoisesta surmavirrestä. Se puolestaan ehti elää satoja vuosia, ennen kuin se kirjoitettiin muistiin alkukielisenä eli suomeksi. Kirjakieliähän syntyi Suomeen vasta 1540-luvulla. Silloin Mikael Agricola kirjoitti suomeksi Henrikistä ja hänen kohtalostaan, mutta ei pannut muistiin runoversiota, vaikka todistettavasti tunsi siitä ainakin katkelman, mikä oli esillä Turun keskiaikaisessa piispainkronikassa. Laajempia versioita Piispa Henrikin surmavirrestä on ollut kirjoitettuina ainakin 1615–1616, jolloin Upsalan juridiikan ja politikan professorina toiminut Johannes Messenius on kopioinut niitä tieteellisiä töitään varten.

Näitä erilaisia surmanvirren 1500–1700-luvuilla kirjoitettuja versioita ovat monet tutkijat metsästäneet ja yrittäneet rekonstruoida runoa niiden pohjalta ”alkuperäiseen” muotoonsa. Merkittävimmät yritykset suorittivat Henrik Gabriel Porthan 1700-luvulla ja Elias Lönnrot 1800-luvulla. Sittenmin Piispa Henrikin

surmanvirren tutkimus kiihtyi 1900-luvulla, jolloin siihen osallistuivat kansanrunoudentutijat Kaarle Krohn, E. N. Setälä, A. R. Niemi, Matti Kuusi ja Martti Haavio; kielitieteilijä Heikki Ojansuu; historioitsijat Jalmari Jaakkola, Mauno Jokipii ja Seppo Suvanto; kansatieteilijä Kustaa Vilkuna; uskontotieteilijä Uno Harva; arkeologi Juhani Rinne sekä joukko vähemmän tunnettuja tutkijoita tai harrastajia.

Eräänlaisen 1900-luvun yhteenvedon teki Martti Haavio teoksessaan *Piispa Henrik ja Lalli, Piispa Henrikin surmavirren historiaa*. Hän esittelee kaikkiaan 14 erilaista tekstiversiota surmavirrestä: 1) Palmsköld-Sjögrenin teksti, 2) Helleniuksen teksti, 3) Porthanin teksti, 4) Heikkilä-Törnuddin teksti, 5) Ganander-Törnuddin teksti, 6) Aschneuksen teksti, 7) *Chronicon Finlandiae, incerto auctore* -teoksen teksti, 8) Spenseniuksen teksti, 9) Haszelqwistin teksti, 10) Palmsköldin teksti, 11) Peldanin teksti, 12) Grönvallin teksti, 13) Gananderin teksti ja 14) Lindströmin teksti. Nämä tekstit sisältävät suullisena eläneestä Piispa Henrikin surmavirrestä enemmän ja vähemmän täydellisiä kirjoitettuja versioita, jotka on muistiinpantu enimmäkseen 1600–1700-luvuilla. Tekstit on nimetty löytäjiensä tai niitä käsitelleiden tutkijoiden nimillä.

Yksi näistä teksteistä on Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kansanrunousarkiston kaikkein vanhin runomuistiinpano. Sen löysi sattumalta ylioppilas Th. Reinius vuonna 1852 runonkeruumatkaltaan Toholammelta mamseli Amalia Christina Birlingiltä, joka puolestaan oli saanut sen perintönä Antti Törnudd vanhemmalta. Tutkijat ovat päättelleet runomuistiinpanon olevan 1600-luvulta. Kansanrunousarkistossa on myös muita surmanvirren versioita. Sen lisäksi niitä löytyy Suomesta Kansalliskirjastosta sekä Ruotsista Uppsalan yliopiston kirjastosta.

2000-luvulle tultaessa kaksi Heikkilä-nimistä tutkijaa on perehtynyt syvällisesti niin alkuperäisaineistoihin kuin surmanvirteen kohdistuviin aikaisempiin tutkimuksiin ja päätenyt vastakkaisille kannoille. Helsingin Yliopiston kirkkohistorian professori Tuomas Heikkilä on tutkimustensa perusteella tehnyt johtopäätöksen, että Piispa

Henrikin surmavirsi on fiktiivinen ja ettei kumpaakaan tämän runolaulun päähenkilöä ole ollut olemassa. Monitieteellistä menneisyyden tutkimusta harjoittava dosentti Mikko K. Heikkilä puolestaan on tutkimuksissaan päätenyt siihen, että niin piispa Henrik kuin Lallikin ovat olleet olemassa ja surmatapahtuma on todellisuutta, joka suullisena suomenkielisenä perinteenä eli vuosisatoja erillään katolisesta latinankielisestä pyhimyslegendasta. Molempien tuoreimmat tutkimukset on julkaistu vuonna 2022.

Piispa Henrikin surmavirsi on siis erittäin ajankohtainen vielä 800–900 vuoden jälkeen syntymästään. Monet tutkijat ovat yrittäneet palauttaa runoa ”alkuperäiseen” muotoonsa, mutta yksimielisyyteen ei ole päästy eikä edes siihen, mitkä katkelmat runoa ovat olleet siinä alusta alkaen ja mitkä on lisätty myöhemmin. Sitäkään ei ole lopullisesti ratkaistu, missä surmavirsi on syntynyt: Varsinais-Suomessa, Satakunnassa, Hämeessä, Pohjanmaalla vai Kymenlaaksossa – ja missä mahdolliset lisäkatkelmat.

Kiivaan keskustelun sekaan onkin yllättäen ”nurkan takaa” tullut kokonaan uudenlainen lähestyminen vanhinta Suomen historiaa valaisevaa runolaulua kohtaan. Inkeriläinen runoniekka Arvo Survo ei ole lähtenyt selittelemään mitään tai kokoamaan vanhaa runoa erilaisista palasista yhteen, vaan on itse ”laikahtanut laulajaksi” eli kirjoittanut alkuperäisen aiheen pohjalta pienoiseepoksen käyttäen omaa inkeriläisperäistä runokieltään. Pienoiseepoksista hänellä toki on ollut vankka kokemus takanaan. Hän on kirjoittanut kolmen inkeriläisaiheisen pienoiseeposten sarjan: Niistä ensimmäinen *Pääskölintu – päivälintu* kertoo maailman synnyn inkeriläisen mytologian pohjalta, toinen *Iku-Ruotus* puolestaan käsittelee Inkerinmaan kokemia vainoja symbolisella tasolla eri aikakausina. Nykyaikaan ulottuva *Korvekko* pureutuu alueen elämäntapaan ja historiaan konkreettisemmalla tasolla kuin edeltäjänsä, mutta samalla taiturimaisella runollisella kerronnalla, kuin toisetkin pienoiseepokset. Pääskölintu – päivälintu koostuu pääosin Inkerinmaalta ja vatjalaisilta tallennetusta kansanrunoudesta, jota on tallennettu *Suomen Kansan Vanhat Runot* -teossarjaan. Vain neljän-

neksen sen tekstistä on Survo itse luonut, mutta oppinut ohessa runolaulukielen, jota on voinut hyödyntää tulevissa pienoiseepoksissaan.

Piispa Henrikin surmavirrestä Arvo Survo on luonut näköisensä tulkinnan, jonka voi laulaa alusta loppuun, eikä tarvitse pysähtyä ”oppineiden pappien laatimiin runomittaisesti kömpelöihin laajentumiin”, kuten E. N. Setälä yli sata vuotta sitten arvioi joitakin myöhäissyntyneiksi arvelemiaan varhaistekstien osia.

Lukija siis nauttikoon Piispa Henrikin surmavirren taiteellisesta versiosta sujuvasti etenevänä runolaulueepoksena. Vertailukohteeksi kirjan loppuun on liitetty Elias Lönnrotin *Suomi*-lehteen vuonna 1856 kirjoittama artikkeli ”Pispa Henrikin surmavirsi”, jossa hän yrittää hallussaan olevien aineistojen pohjalta rekonstruoida runolaulua ”alkuperäiseen” muotoonsa. Tuossa vaiheessa hän toimi Aleksanterin (Helsingin) Yliopiston suomen kielen professorina eli teki artikkelin tutkijana. Survon pienoiseeposta ja Lönnrotin kokoamaa surmavirttä vertailemalla voi huomata, kuinka edellisessä on otettu huomioon kaikki olennaiset vanhan runolaulun sisällöt sekä käytetty myös siinä olevia runokielen mukaisia säkeitä, mutta myös runolaulajan oikeudella luotu uusia sisältöjä ja säkeitä. Tuloksena on taiteellisesti korkeatasoinen runoteos, joka hyvin sopii täydentämään sitä tieteellistä keskustelua, jota yhä käydään Suomen historian pisimmästä perinteestä.

Kuhmossa vuoden 2025 alkupäivinä
Markku Nieminen

*Tämä on Heinrichin tarina, poian uljahan pakina,
kertokääntein karjalaisten, iki-Ingereen sanuein.*

VERIVERHA ON PYHÄTTY

– veriuhri versoi uutta

* * *

Kasvoi ennen kaksi lasta,
yksivuotiset yleni,
syntyen takana vetten,
ilman inkereen rajoilla: *
toinen kasvoi Kaalimaassa*,
varttui maalla vierahalla,
Ruotsissa yleni toinen,
kunon* turposi ko'issa –
ritarimaassa rohkiassa,
Sveamammansa sylissä.

silloin tunnetun maailman rajoilla
tässä: Angliassa

kuninkaan

Pian kasvoi pienelliset,
ristiveljekset jaloimmat.

Lapsi maalta vierahalta,
Kaalimaassa kasvatettu,
siit' sai herra Heinerikki,
yleni ylimö* kirkon;
se ken Ruotsissa sukesi,
syntyi Sveamammallensa,
siit' sai Eirikki ritari,
Ruotsin kuuluisa kuningas. –
Kaks oli pyhäistä miestä,
kaksi kansan ruhtinasta,
toinen piispaksi pyhätty*,
kunoksi kohosi toinen.

johtaja, herra, hallitsija

siunattu, pyhitetty

Piispa Henrikin surmavirsi eli satoja vuosia kansan keskuudessa suullisena runolauluna, ennen kuin siitä esiintyviä versioita ryhdyttiin 1600-luvun alkupuolella kirjoittamaan muistiin. Tutkimus ja siihen liittyvä tieteellinen keskustelu tekstin alkuperästä ja historiallisuudesta on jatkunut nykypäivään asti kysyen välillä, onko Lallia ja piispa Henrickiä ollut olemassakaan.

Kokenut pienoiseeposten tekijä, inkeriläinen runoilija Arvo Survo on astunut keskusteluun mukaan, mutta taiteellisin keinoin. Hän ei ole lähtenyt selittelemään mitään tai kokoaamaan vanhaa runoa erilaisista palasista yhteen, vaan on luonut taiteellisesti korkeatasoinen runoteoksen, joka hyvin sopii täydentämään sitä tieteellistä keskustelua, jota yhä käydään Suomen historian pisimmästä perinteestä.

ISBN: 978-952-7277-38-6

ISSN 2242-2447